

**PÅ DEN FØRSTE DAG.
KIRKENS LITURGI – OLDTID OG MIDDELALDER
BENT FLEMMING NIELSEN
EKSISTENSEN, 2017
440 SIDER**

Anmeldt af Henrik Højlund

En bog om liturgi. Gab – tænker en og anden teolog måske. Kun for teologiske nørder. Et lillebitte underafsnit i det store teologiske kompendium.

Glem det. »Menighedens tilbedelse dufter af menighedens tro«, skriver svenskeren Peter Halldorf i en af sine bøger. Den måde, vi fejrer gudstjeneste på, vokser lige ud af den måde, vi tænker og erfarer troen på. Og vice versa. Den måde, vi fejrer gudstjeneste på, sætter også et meget tydeligt aftryk på, hvad og hvordan vi tror. Tag bare den aktuelle diskussion om dåbsritualet. Hvad sker der for eksempel, når man fjerner formuleringen fra den indledende bøn i ritualen »i hvilken du gør os til dine børn«? Der sker det, at det for det første afspejler troen hos præsten og menighedsrådet i den kirke, hvor tilladelsen er blevet givet til afvigelsen. For det andet præger det på den lange bane hele menigheden og alle, der får deres børn døbt der. Forestillingen om, at vi allerede er Guds børn fra fødslen, sniger

sig lige så stille ind. (Alt imens den nok også bliver proklameret meget bastant fra prædikestol og andre steder). Dåben som en nødvendig kobling til frelsen i Kristus løber ud i sandet, og til syvende og sidst fordamper selve frelsens altafgørende nødvendighed.

Med andre ord: Liturgi er ikke for nørder. Liturgi er kirkens lære og tro udtrykt i gudstjenestelig praksis. Søndagens gudstjenestelige form er ikke bare en ydre skal om det væsentlige: det, der prædikes og siges og føles. Og derfor er gudstjenestens form ikke særlig afgørende. Nej, den ydre skal, liturgien, er i sig selv en prædiken og er stærkt medvirkende til trosskabelse. Derfor er der også brug for at forstå liturgien. Forstå dens indhold, dens historie, dens udvikling gennem tiden.

Til det har professor i dogmatik, Bent Flemming Nielsen, givet god hjælp med sin bog *På den første dag*, som handler om kirkens liturgi fra oldtid og middelalder. Bogen er en meget lærd og stærkt infor-

mativ historie om liturgiens udvikling helt fra urkirken, med rødder i Det Nye (og Det Gamle) Testamente og helt frem til senmiddelalderen, lige før reformationen sætter ind.

Der er tale om en fagbog. Den forholder sig hele vejen igennem til nyeste – og ældre – forskning. Noteapparatet er på plads. Det er indimellem tung læsning, når Nielsen i ofte ret komprimeret form forsøger at sætte ord på liturgiens dybere mening, men det gode er, at forfatteren dermed ikke bare er optaget af det rent udvendige, af liturgiens historisk omskiftelige tekster. Han er mindst lige så optaget af omskiftelighedens inderside.

Bogen er meget pædagogisk opbygget, og Nielsen tager læseren rigtig godt ved hånden hele vejen igennem, så man hele tiden er med på, hvor vi skal hen ad. Efter nogle indledende overvejelser om liturgik som kritisk videnskab og lidt sproglige overvejelser om begreberne liturgi og gudstjeneste giver Nielsen en god oversigt over den liturgiske forskningshistorie. Her får vi også et meget interessant og vigtigt indspil om forskningen som noget, der aldrig er teologisk forudsætningsløst. Nielsen ender ganske vist med at slå til lyd for, at den bør være det, men han citerer også Regin Prenter for en modsat holdning, nemlig den, at det er bedre at indrømme, at man aldrig er forudsætningsfri. Jeg hælder til Prenter.

Derefter går Nielsen i gang med liturgiens rødder i det bibelske univers og praksis. Niensens fokus er helt fra begyndelsen og i resten af bogen nadveren,

eukaristien. Nadvermåltidet er det alt-dominerende omdrejningspunkt for den liturgiske tænkning og praksis, og også dens foranderlighed gennem tiderne. Nielsen har sikkert en vigtig pointe med dette fokus. De første tydelige og omfattende liturgiske instruktioner i skriftlige kilder efter Det Nye Testamente drejer sig især om nadvermåltidet. Men det forekommer mig alligevel, at dette fokus overbetones. Jeg havde gerne set et bredere fokus, altså hele den gudstjenestelige form som hovedhorisont gennem hele bogen. Selvfølgelig får denne horisont også plads i bogen, blot mest med eukaristien som dominerende udsigtspunkt.

Fra liturgiens bibelske rødder bevæger Nielsen sig videre ind i andet og tredje århundrede, med start i skriftet Didaché, en tekst, som kan føres helt tilbage til i hvert fald 100 e.Kr., nogle vil endda datere det helt tilbage til mellem 70 og 90 e.Kr. En lille interessant iagttagelse er Didachés betoning af Herrens eget nærvær i forkyndelsen, altså en meget stærk betoning af Ordet og forkyndelsen som nådemiddel. Længe før reformatorerne betoning af det. Sætningen lyder sådan her: »Herren er der, hvor der går frasagn om hans herredømme. Søg dagligt samvær med de hellige for at få støtte i deres tale«.

De næste vigtige navne fra disse århundreder er Justin, Irenæus, Tertullian, Cyprian og Hippolyt. Nielsen understreger, at nadveren helt fra Paulus og videre frem tænkes i realpræsente termer. Det er ikke en forestilling, som trængte sig på langt senere i kirkehistorien. Nielsen påviser samtidig, at idéer om »forvandlingens øjeblik« hører til senere. På dette tid-

lige tidspunkt er det hele den eukaristiske handling, som indebærer forvandlingen af almindeligt brød og vin til Herrens legeme og blod. I dansk, luthersk sammenhæng er vi sikket mestendels tilbøjelig til at tænke, at det sker, når indstiftelsesordene lyder. Ligesom man tænker det i katolsk sammenhæng, blot dér som en mere »materiel« forvandling. I ortodoks, østlig teologi har der gennem alle århundreder været mere sans for en bredere forvandlings-tænkning. Hvad dét angår, tror jeg vi gør klogt i at lære af de ortodokse og oldkirken.

En anden interessant iagttagelse er den tidlige offerterminologi i forbindelse med nadveren. Den ses allerede tydeligt i andet århundrede. I almindelighed er kristne med hjemsted i reformatorisk sammenhæng tilbøjelig til at se det som et senmiddelalderligt, katolsk fænomen. Og sandt nok, den fik sin egen, meget bastante variant i middelalderen, med store konsekvenser til følge for både liturgi og i det hele taget teologisk tænkning, hvilket reformatorerne som bekendt tog et nødvendigt opgør med. Men Nielsen påviser overbevisende, hvordan offertanker har spillet tidligt med i den teologiske tænkning omkring nadveren. Ligesom han også gør fint rede for, hvordan denne offertænkning ikke skal ses som en form for kontrakt-tænkning, eller gerningsretfærdighed: Vi ofrer til Gud, han viser os til gengæld nåde og hjælp. Den oldkirkelige offertanke i forbindelse med nadveren var knyttet sammen med taksigelse og tilbedelse.

Et vigtigt tekstligt stoppested er det, der traditionelt er blevet kaldt »Hippo-

lyts kirkeordning«, mere præcist »*Traditio apostolica*«, fra første halvdel af 200-tallet, som rummer den første samlede fremstilling af en gudstjeneste og desuden detaljerede ordninger for embeder, katekumenat, dåb, bønsspraksis med videre.

Nielsen udfolder herefter i et længere kapitel nogle andre sider af liturgien, nemlig det der vedrører katekumenat, dåb, firmelse og skriftemål. Vi får blandt andet at vide, at dåbsforberedelsen i tredje århundrede varede i 3 år. 3 minutters »drop-in-dåb« på Vesterbro i 2018 contra 3 års dåbsforberedelse i Rom for 1800 år siden. Man aner teologiske forskelle.

Kapitlet rummer adskillige interessante oplysninger. Blandt andet om tiltagende barnedåbspraksis sideløbende med en udbredt form for b-medlemskab af kirken som udøbt. Og ligeledes om forholdet mellem daglige synder og kapitalsynder set i lyset af dåb, skriftemål og nadver. Og konfirmationens tidlige rødder inden for de første 5 århundreder.

Nielsen gør i et efterfølgende kapitel rede for forskellen på østlig og vestlig liturgisk tradition for derefter at koncentrere sig om den vestlige tradition i resten af bogen.

Hen mod slutningen af bogen har Nielsen nogle meget spændende redegørelser for og refleksioner over forholdet mellem sakramentets objektivitet og troens subjektivitet, eller mere præcist: Hvilken betydning tillagde man op gennem tiden troens modtagelse af sakramentet? Sagt på en anden måde: Findes der mon spor af det, der sidenhen i pietismen kom til at spille en så afgørende rolle, vægtlægningen af den troendes subjektive tilegnelse?

Og svaret er ja, endog meget tidlige spor. Hen mod højmiddelalderen findes det endda i en meget speciel variant i forhold til nadverens sakramente, hvor den tiltagende betoning af sakramentets næsten fysiske forvandling betød, at der opstod nogle idéer om en rent åndelig kommunion. Altså blot dette at betragte Kristus i brød og vin var i sig selv en form for delagtighed i elementerne. Hvilket selvfølgelig også faldt godt sammen med den stærkt stigende tendens til, at kun de gejstlige spiste og drak brød og vin.

Nielsen taler om subjektiviseringen af troen som en form for trosskifte. Jeg havde gerne set en stærkere betoning af kontinuiteten. Det giver god mening at tale om nye momenter og skift i udtryksformer for troens inderlighed, men det giver lige så god mening at tale om sammenhængen i disse skift, om den røde tråd, der løber gennem alle de forskellige udtryksformer, en rød tråd som let kan føres tilbage til Det Nye Testamente selv.

En anden og mere ærgerlig svaghed ved bogen er efter undertegnede mening de første par kapitlers forsøg på at udrede den historiske baggrund for det, der hurtigt blev praksis i den kristne menighed, den ugentlige fejring af nadveren og dermed den ugentlige gudstjeneste. Nielsen læner sig op ad, hvad han hævder er den dominerende opfattelse i nyere tids liturgiske forskning – at nadverfejringen har sine rødder i almindelig jødisk måltidstradition og måske til en vis grad også almindelig græsk-romersk måltidstradition.

Med andre ord: Den nytestamentlige fortælling om nadverens rødder i påsken og Jesu sidste måltid med disciplene skal

ikke tages for pålydende, men er en senere tids fortolkende narrativ.

Det springende punkt er øjensynlig, at man kan spore meget tidligt (i Apostlenes Gerninger), at nadveren fejredes ugentligt og ikke bare årligt, hvilket Nielsen og de forskere, han refererer til, mener måtte være det eneste naturlige, hvis det skal forbindes direkte til påskebegivenhederne. Jeg synes, man kan stille spørgsmålstegn ved den slutning, hvis man et øjeblik forsøger at forestille sig Jesu opstandelses altgennembrydende kraft for de første kristne. Hvilket jo netop førte til det højst bemærkelsesværdige – som også Nielsen noterer sig – at søndag meget snart får momentum i forhold til sabbatten. Og tænker man skærtorsdagsmåltidet med i dette som historisk begivenhed, er der ikke det mindste mærkelige i, at den med det samme medinddrages i den ugentlige fejring af opstandelsen. Nielsens afvisning af skærtorsdagsmåltidet og hele påskebegivenheden som historisk baggrund for den første tids ugentlige nadverfejring fører til en ret fortænkt og konstrueret udlægning af de nytestamentlige tekster, ligesom også Didaché og andre senere tekster tvinges ind i samme fortolknings-spændetrøje.

Desuden betyder det, at Nielsen overser, hvad man for eksempel kan læse hos Oskar Skarsaune i hans *Kristendommens jødiske rødder*, at den tidligt begyndte ugentlige søndagsfejring kan knyttes helt naturligt sammen med påskebegivenhederne, fordi det ugentlige sabbatmåltid for jøden havde karakter af en miniature-påskemat. Der forefandt altså allerede

en form for ugentlig måltidsfejring af den gamle pagts påskebegivenhed.

Jeg kunne fremdrage meget andet spændende fra Bent Flemming Nielsens bog, men overlader det til læserens egen

fornøjelse. Med andre ord: Bogen anbefales – med de forbehold, der er nævnt – til den, der har lyst til at forstå liturgiens rødder og udvikling og også dybere mening.